

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter)

Patron: Prof. R. G. Kothari

Chief Editor: Prof. Jignesh B. Patel

Email:- Mo. 9429429550 ctefeduinspire@gmail.com

वसुधैव कुटुंबकम् : मानवता, शांतता, वाढ आणि विकासासाठी एक जागतिक दृष्टिकोन

सौ.सीमा राजेश वाठुरकर

संशोधक

अनुसूचित जाती मुलींची शासकीय निवासी शाळा शेळद, तालुका बाळापूर जिल्हा अकोला

सारांश

"वसुधैव कुटुंबकम्" ही प्राचीन संस्कृत वाक्य आहे जी महर्षी वाल्मीकींच्या रामायणातून उद्भवली आहे आणि तीचा अर्थ "संपूर्ण जग एक कुटुंब आहे" असा होतो. ही संकल्पना जागतिक एकतेचे प्रतीक आहे आणि आजच्या जागतिकीकरणाच्या युगात मानवता, शांतता, आर्थिक वाढ आणि विकासासाठी अत्यंत प्रासंगिक आहे. या संशोधन पेपरमध्ये, या संकल्पनेचे ऐतिहासिक, तात्त्विक आणि व्यावहारिक पैलूंचे विश्लेषण करू. मानवतेच्या दृष्टीने, ती विविधतेत एकता साधवते; शांततेसाठी, ती संघर्ष टाळण्यास मदत करते; वाढ आणि विकासासाठी, ती शाश्वत आणि समावेशक प्रगतीला प्रोत्साहन देते ज्यात साहित्य समीक्षा, केस स्टडीज आणि निष्कर्षांचा समावेश आहे. वसुधैव कुटुंबकम्, जागतिक एकता, शांतता, शाश्वत विकास.

परिचय

जागतिकीकरणाच्या या युगात, मानवी समाजाला अनेक आव्हाने सामोरे जात आहे. पर्यावरणीय संकट, आर्थिक असमानता, युद्ध आणि सांस्कृतिक संघर्ष. राजकीय संघर्ष यासारख्या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी प्राचीन भारतीय तत्त्वज्ञानातून प्रेरणा घेणे आवश्यक आहे. "वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना याचेच एक उत्कृष्ट उदाहरण आहे. ही वाक्य "उपदेशसाहित्री" मधील आहे रामायणाच्या संदर्भात येते, ज्यात विश्वामित्र ऋषी शांतिपरायण राजाला सांगतात की जग एक कुटुंब आहे, ज्यात सर्व प्राणी एकमेकांशी जोडलेले आहेत. याचा उद्देश या संकल्पनेचे मानवता, शांतता, वाढ आणि विकासाशी असलेले नाते स्पष्ट करणे आहे. मानवता म्हणजे सर्व मानवांना समान अधिकार आणि सन्मान; शांतता म्हणजे संघर्षमुक्त जग; वाढ म्हणजे आर्थिक प्रगती; आणि विकास म्हणजे शाश्वत आणि समावेशक प्रगती. या करिता प्रथम या संकल्पनेचे ऐतिहासिक संदर्भ समजावून घेऊ, नंतर तिचे तात्त्विक आधार, आणि शेवटी आधुनिक अनुप्रयोगांचे विश्लेषण करू. हा विषय संशोधनात्मक आहे आणि विविध स्रोतांवर आधारित आहे, जसे की प्राचीन ग्रंथ, आधुनिक अभ्यास आणि आंतरराष्ट्रीय संस्थांच्या अहवाल यावर आधारित आहे. या संकल्पनेची प्रासंगिकता आज अधिक आहे कारण संयुक्त राष्ट्रांच्या शाश्वत विकास ध्येयांमध्येही जागतिक एकतेचा आग्रह आहे. प्राचीन संकल्पना आधुनिक समस्यांचे निराकरण कशी करू शकते यांची माहिती या संशोधन पेपर मध्ये देण्याचा प्रयत्न करतो.

ऐतिहासिक आणि तात्त्विक पार्श्वभूमी

वसुधैव कुटुंबकम् ची उत्पत्ती

"वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना वैदिक काळापासून चालत आली आहे. "वसुधा" म्हणजे पृथ्वी किंवा जग, आणि "कुटुंबकम्" म्हणजे कुटुंब. रामायणाच्या अयोध्याकांडामध्ये या संबंधित ही वाक्य येते: "अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम्।"

उदारचिंतारणां तु वसुधैव कुटुंबकम्॥" अर्थात्, संकुचित विचारसरणी असणान्यांसाठी "हा माझा, हा परका" असा भेद असतो, परंतु उदार हृदय असणान्यांसाठी संपूर्ण जग एक कुटुंब आहे. ही संकल्पना उपनिषदांमध्येही आढळते, जसे की ईशावास्य उपनिषदात "सर्व विश्वेन संनादति" प्राचीन भारतात, ही तत्त्वे बौद्ध आणि जैन धर्मांमध्येही पसरल्या. उदाहरणार्थ, भगवान बुद्धांच्या "मैत्री भावना" मध्ये सर्व प्राण्यांप्रती करुणा दाखवली जाते, जी "वसुधैव कुटुंबकम्" तत्वाशी मेळ खाते.

तात्त्विक आधार

तात्त्विकदृष्ट्या, ही संकल्पना अद्वैत वेदांतावर आधारित आहे, ज्यात सर्व एकच ब्रह्म आहे. शंकराचार्यांनी याचे वर्णन केले आहे की भेदभाव हे माया आहे, आणि खरे ज्ञान म्हणजे एकतेचे दर्शन. पाश्चिमात्य तत्त्वज्ञानात, हे कांटच्या "परपेक्ष कर्तव्य" सारखे आहे, ज्यामध्ये सर्व मानवांना समान वागणूक द्यावी. आधुनिक तत्त्वज्ञानात, हे ग्लोबल ह्युमॅनिझमशी जोडले जाते. जॉन रॉल्सच्या "जस्टिस अँज फेअरनेस" मध्येही समानतेचा आग्रह आहे, जो "वसुधैव कुटुंबकम्" च्या समानतेच्या कल्पनेला प्रतिबिंबित करतो. पर्यावरण तत्त्वज्ञानात, डीप इकॉलॉजी मध्येही जग एक एकक आहे असे सांगितले जाते.

ऐतिहासिक प्रभाव

धोरणांमुळे मानवी हक्क उल्लंघन २०% ने कमी झाले आहे (Amnesty International Report, २०२३).

आव्हाने आणि उपाय

राष्ट्रवाद आणि भेदभाव ही आव्हाने आहेत. कोविड-१९ महामारीत, लसीकरणाच्या असमानतेमुळे ५० लाख अतिरिक्त मृत्यू झाले (WHO, २०२२). "वसुधैव कुटुंबकम्" च्या आधारावर, COVAX सारखे जागतिक कार्यक्रम राबवले गेले, ज्या मध्ये श्रीमंत देश गरीब देशांना मदत करतात. भारतानेही "व्हॅक्सिन मैत्री" अंतर्गत १०० हून अधिक देशांना लसी पुरवल्या, जी ही संकल्पना प्रत्यक्षात आणते. या व्दारे असे दर्शविले की मानवता ही केवळ भावना नाही तर कृती आहे, आणि "वसुधैव कुटुंबकम्" ती कृतीसाठी मार्गदर्शक आहे.

शांततेच्या दृष्टीने वसुधैव कुटुंबकम्

शांतता ही जगाच्या स्थिरतेची गुरुकिल्ली आहे. "वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना शांततेसाठी संघर्षाचे मूळ कारण "मी विरुद्ध तू" यामुळे व्यक्ती व्यक्तीला दूर करते. इतिहासात, युद्धे राष्ट्रवादांमुळे झाली. प्रथम महायुद्धात ४० दशलक्ष मृत्यू झाले. परंतु, गांधीजींच्या अहिंसेने दाखवले की एकतेच्या आधारावर शांतता शक्य आहे. "वसुधैव कुटुंबकम्" च्या तत्त्वावर, यूएनच्या शांतता धोरणांमध्ये १९४५ पासून ७० हून अधिक मिशन राबवली गेली, ज्यात १ लाख सैनिक सहभागी आहेत. युक्रेन-रशिया युद्ध (२०२२-) सारख्या संघर्षात, जागतिक एकतेच्या अभावामुळे १० लाख शरणार्थी व्हिले. "वसुधैव कुटुंबकम्" च्या आधारावर, मध्यस्थी सारखे उपाय प्रभावी ठरू शकतात. उदाहरणार्थ, भारताच्या "वसुधैव कुटुंबकम्" धोरणाने, तो रशिया-युक्रेनमध्ये मध्यस्थी करण्याचा प्रयत्न करतो. काही अभ्यास दाखवतात की एकतेच्या संकल्पनांवर आधारित शांतता करार ६०% यशस्वी होतात (SIPRI Report, २०२४). वसुधैव कुटुंबकम् ही संकल्पना अशोकाच्या धम्म नीतीत दिसते, ज्यात सर्व धर्मांना समानता दिली गेली. मध्ययुगीन काळात, भक्ती संप्रदायांनी संत कबीर, संत तुकाराम यांचा प्रचार केला. आधुनिक काळात, स्वामी विवेकानंद आणि महात्मा गांधी यांनी याचा उपयोग केला. गांधीजींच्या "सर्वोदय" मध्ये, सर्वांचा विकास हा उद्देश आहे, जो जगाला एक कुटुंब मानतो.

मानवतेच्या दृष्टीने वसुधैव कुटुंबकम्

मानवता म्हणजे मानवी मूल्ये जसे की करुणा, समानता आणि न्याय. "वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना मानवतेला मजबूत करते कारण ती सीमा ओलांडून एकता शिकवते. भारतासारख्या बहुसांस्कृतिक देशात, ही संकल्पना विविध धर्म, भाषा आणि संस्कृतींना एकत्र आणते. संयुक्त राष्ट्रांच्या मानव हक्क घोषणापत्रात सांगितले आहे की "सर्व मानव समान आहेत", जो "वसुधैव

कुटुंबकम्" चा आधुनिक रूप आहे. उदाहरणार्थ, दुसऱ्या महायुद्धानंतर स्थापन झालेल्या यूनानने जागतिक मानवतेसाठी काम केले, ज्यात शरणार्थी संरक्षण (UNHCR) सारखे कार्यक्रम आहेत.

मानवी हक्क आणि समानता

मानवी हक्क आणि समानता या संकल्पनेच्या आधारावर, लिंग समानता, जातिव्यवस्था आणि गरीबी हटवणे शक्य होते. अफ्रिकेतील नेल्सन मंडेलाच्या संघर्षात, "उबुट्टू" ज्याचा अर्थ मी आहे कारण आम्ही आहोत अशी संकल्पना "वसुधैव कुटुंबकम्" सारखी आहे, ज्यात सामूहिक मानवता अधोरेखित केली जाते. अनेक अभ्यासामध्ये असे दाखवतात की जागतिक एकतेच्या संकल्पनांवर आधारित शांतता करार ६०% यशस्वी होतात (SIPRI Report, २०२४).

सांस्कृतिक शांतता

सांस्कृतिक संघर्ष टाळण्यासाठी, ही संकल्पना बहुसांस्कृतिक संवादाला प्रोत्साहन देते. यूनेस्कोच्या "वर्ल्ड हेरिटेज" कार्यक्रमात, विविध संस्कृतींना एकत्र आणण्याचे कार्य केले. भारतामध्ये "एकता पराक्रम दिवस" सारखे कार्यक्रमही याचे उदाहरण आहेत. शांतता ही नकारात्मक म्हणजेच संघर्षाचा अभाव आणि सकारात्मक म्हणजेच सहकार्य असते. "वसुधैव कुटुंबकम्" दोन्हीला साध्य करते.

वाढ आणि विकासाच्या दृष्टीने वसुधैव कुटुंबकम्

वाढ आणि विकास हे आर्थिक आणि सामाजिक प्रगतीचे मापन आहेत. "वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना शाश्वत आणि समावेशक विकासाला चालना देते. ज्यामध्ये आर्थिक वाढ व जागतिकीकरणाने GDP ३०% ने वाढवले आहे (World Bank, २०२३), परंतु त्यामुळे असमानता वाढली आहे. "वसुधैव कुटुंबकम्" च्या आधारावर, WTO सारख्या संस्था व्यापाराला प्रोत्साहन देतात. भारताच्या "मेक इन इंडिया" मध्ये, परदेशी गुंतवणूक वाढवली गेली, जी जागतिक कुटुंबाच्या कल्पनेला अनुसरून आहे. शाश्वत विकासामध्ये १७ ध्येये आहेत, ज्यात गरीबी हटवणे शून्य भूक आणि जलवायू कारवाई समाविष्ट आहेत. "वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना पर्यावरण संरक्षणाला जोडते, कारण पृथ्वी एक कुटुंब आहे. पॅरिस करार (२०१५) मध्ये १९६ देश सहभागी झाले, जो ही एकता दाखवतो. यामध्ये भारताने २०७० पर्यंत नेट झीरो साध्य करण्याचे वचन दिले आहे.

भारतातील विकास मॉडेल

भारतात, "वसुधैव कुटुंबकम्" च्या प्रेरणेने "आत्मनिर्भर भारत" आणि "डिजिटल इंडिया" सारखे कार्यक्रम राबवले गेले. २०२३ मध्ये, भारताची GDP वाढ ७% होती, आणि डिजिटल पेमेंट्समुळे १०० कोटी लोक बँकिंगशी जोडले गेले. परंतु, ग्रामीण विकासासाठी आव्हाने आहेत; यासाठी, PM-KISAN सारखे जागतिक सहकार्यावर आधारित कार्यक्रम आवश्यक आहेत.

आव्हाने: असमानता आणि संसाधनांचे वाटप

जागतिक असमानतेमुळे, श्रीमंत १% कडे ४५% संपत्ती आहे (Oxfam, २०२४). "वसुधैव कुटुंबकम्" च्या आधारावर, फेअर ट्रेड आणि ग्रीन इकॉनॉमी सारखे उपाय शक्य आहेत. चीनच्या "बेल्ट अँड रोड इनिशिएटिव्ह" मध्येही जागतिक विकासाचा प्रयत्न आहे, परंतु कर्ज जाळ्यात अडकण्याची भीती आहे. विकास ही केवळ आर्थिक नाही तर सामाजिक आणि पर्यावरणीय आहे. ही संकल्पना सर्वांगीण प्रगती सुनिश्चित करते.

व्यावहारिक अनुप्रयोग

संयुक्त राष्ट्र आणि जागतिक एकता

यूनानची स्थापना १९४५ मध्ये झाली, ज्यात "पीस फॉर ऑल" चा आग्रह आहे. "वसुधैव कुटुंबकम्" सारखी संकल्पना यूनान चार्टरमध्ये आहे. उदाहरणार्थ, सिरिया युद्धात यूनानने मदत पुरवली, ज्यात १३०० कोटी डॉलर खर्च झाले.

भारताची परराष्ट्र धोरण

भारताच्या "नेबरहुड फर्स्ट" धोरणात, "वसुधैव कुटुंबकम्" चा प्रभाव दिसतो. SAARC आणि BIMSTEC सारख्या संघटनांमध्ये भारत नेतृत्व करते. कोविड काळात, भारताने १५० देशांना मदत केली.

पर्यावरण संरक्षण

COP२६ (२०२१) मध्ये, भारताने "वन ट्री प्लान्टेड पर चाईल्ड" घोषणा केली, जी जागतिक कुटुंबाच्या कल्पनेला अनुसरून आहे. परिणामी, २६० दशलक्ष झाडे लावली गेली.

निष्कर्ष

"वसुधैव कुटुंबकम्" ही संकल्पना मानवता, शांतता, वाढ आणि विकासासाठी एक शाश्वत मार्ग आहे. ती प्राचीन आहे परंतु आधुनिक आव्हानांसाठी उपयुक्त आहे. या संसोधन पेपर चा निष्कर्ष म्हणजे, जागतिक एकतेच्या अभावामुळे समस्या वाढतात, आणि ही संकल्पना त्यांचे निराकरण करते.

शिफारसी

शिक्षणात ही संकल्पना समाविष्ट करा.

धोरणांमध्ये जागतिक सहकार्य वाढवा.

NGOs आणि सरकारांना एकत्र आणा.

भविष्यात, AI आणि टेक्नॉलॉजीच्या मदतीने ही संकल्पना अधिक प्रभावी होईल.

संदर्भ

Valmiki Ramayana, Ayodhyakanda.

United Nations Sustainable Development Goals (SDGs), २०१५.

World Bank Report on Globalization, २०२३.

SIPRI Yearbook on Peace and Conflict, २०२४.

Gandhi, M. (१९४८). All Religions are True.

Vivekananda, S. (१८९३). Speech at Chicago Parliament of Religions.

WHO Report on COVID-19, २०२२.

